

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949

Cilt | Volume 22 • Sayı | Number 2

Aralık | December 2023

Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Tabakâtü's-Sûfiyye'sindeki Sûfî Tabakaları: Bölge-Şehir Dağılımının Serencâmı ve İşaret Edilen Sûfî Havzaları

Sufi Categories of Abû Abdurrahmân al-Sulamî in Tabaqât al-Sûfiyya: The Consequence of the Region-City Distribution and the Point to Sufi Schools

Soner ERASLAN

Arş. Gör. | Res. Asst.

İnönü Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf

Malatya, Türkiye

İnönü University, Department of Basic Islamic Sciences, Sufism

Malatya Türkiye

soner.eraslan@inonu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4293-9265>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 24.07.2023

Kabul Tarihi | Accepted: 27.11.2023

Yayın Tarihi | Published: 30.12.2023

Atıf | Cite As

Eraslan, Soner. "Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Tabakâtü's-Sûfiyye'sindeki Sûfî Tabakaları: Bölge-Şehir Dağılımının Serencâmı ve İşaret Edilen Sûfî Havzaları". *Hitit İlahiyat Dergisi* 22/2 (2023), 549-568. <https://doi.org/10.14395/hid.1332078>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim:

ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review
It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints:

ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Sufi Categories of Abū Abdurrahmān al-Sulamī in *Tabaqāt al-Sūfiyya*: The Consequence of the Region-City Distribution and the Point to Sufi Schools*

Abstract

There are one hundred and five Sufis in the *Tabaqāt al-Sūfiyya*, which was organized as five classifications by Abū Abdurrahmān al-Sulamī (d. 412/1021). The period they lived in corresponds to the years 161-378 Hijri. In this article, the regional and city distributions of the classifications of the Sufis in *Tabaqāt* are discussed in the form of tables. The ratios in the tables showing the region and city distributions of each classification are presented in percentiles. While creating the tables pointing to the regions, Sulamī's statement was taken as a basis. Therefore, Iran, Iraq, Syria, Hejaz, Egypt, and Khorasan regions were determined as the top headings. The Khorasan province in Iran was separated from Afghanistan and the Khorasan regions extending to the east of Afghanistan in an attempt to partially eliminate any potential confusion. Thus, possible confusion has been tried to be relatively eliminated. According to the data obtained from the classifications, the Sufi population in the Hijaz, Maghrib, and Egypt regions remained at low levels. It has been observed that this situation is at a higher level in other regions. It is seen that especially Iraq, Khorasan, and Iran regions are richer in terms of Sufi population. When this situation is evaluated on the basis of cities, it is understood that there are more Sufis in Baghdad and Nishapur than in other cities. However, when the temporal process of the classifications is taken into account and the tables in question are evaluated as a whole, it is observed that the Iran region in general, and Nishapur city, in particular, come to the forefront towards the last classifications due to various reasons. Another inference to be obtained from the data reflected in the tables is that the Sufis, who were mostly located in the central cities in the first classifications, also spread to relatively small villages and towns in the process. Thus, it turns out that Sufism has gained a place in different segments of society over time. Another issue that is wanted to be emphasized in the article is the Sufism schools pointed out by the narrations transmitted by Sulamī from various Sufis. Today, Sufi school names such as Basra, Baghdad, and Egypt have become widespread in studies compiled in the form of Sufi history, introduction to Sufism, and Sufi handbooks. For instance, the school of Basra, one of the Sufi schools, is characterized on the one hand by Hasan al-Basrī's (d. 110/728) understanding of "fear and sorrow" and on the other by Rābiat al-Adawiyya's (d. 185/801) attitude of "divine love". This situation brings with it some problems in dealing with Sufi schools over regions. As a matter of fact, different understandings of Sufism in the same regions can be ignored with this classification. Three different narrations, which indicate different understandings of Sufism in the region, in person, and the same city, conveyed by Sulamī, can bring a new perspective to the phenomenon of Sufi schools, which are common today. Therefore, it may come to the fore to re-examine the phenomenon of Sufi schools, which has continued until today, in line with the new questions and findings that will arise from the tables presented in the article.

Keywords: Sufism, Sufi Schools, Biography, Abū Abdurrahmān al-Sulamī, *Tabaqāt al-Sūfiyya*.

Ebū Abdurrahman es-Sülemî'nin Tabakâtü's-Süfiyye'sindeki Süfî Tabakaları: Bölge-Şehir Dağılımının Serencâmı ve İşaret Edilen Süfî Havzaları**

Öz

Ebū Abdurrahman es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) beş tabaka şeklinde tertip ettiği *Tabakâtü's-süfiyye*'sinde yüz beş süfî yer almaktadır. Yaşadıkları dönem ise hicrî 161-378 yılları arasına tekabül etmektedir. Bu makalede *Tabakât*'ta yer alan süfîlerin bulunduğu tabakaların bölge ve şehir dağılımları tablolar oluşturularak ele alınmış ve her bir tabakaya ait verileri gösteren tablolardaki oranlar yüzdelik dilimlerle ortaya konmuştur. Bölgelere işaret eden tablolar oluşturulurken Sülemî'nin beyanı esas alınarak İnan, Irak, Suriye, Hicaz, Mısır ve Horasan bölgeleri üst başlıklar olarak belirlenmiştir. İnan'da bulunan Horasan eyaleti ile Afganistan ve doğusuna uzanan Horasan bölgesi birbirinden ayrıştırılmış ve olası bir tedahül nispeten giderilmeye çalışılmıştır. Söz konusu tablolardan elde edilen verilere göre Hicaz, Mağrib ve Mısır bölgelerindeki süfî popülasyonu düşük seviyelerde seyrederken diğer bölgelerde daha yüksek düzeyde olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle Irak, Horasan ve İnan bölgelerinin süfî popülasyonu açısından daha zengin yerler olduğu görülmüştür. Bu durum şehirler bazında değerlendirildiğinde ise Bağdat ve Nişabur'un diğer şehirlere nispetle daha fazla süfiye ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır. Fakat tabakaların seyrettiği süreç göz önüne alındığında ve söz konusu tablolar bir bütün halinde değerlendirildiğinde çeşitli sebeplerden dolayı son tabakalara doğru genelde İnan bölgesinin, özelde Nişabur şehrinin ön plana çıktığı görülmektedir. Tablolara yansıyan verilerden elde edilen bir diğer çıkarım ise ilk tabakalarda çoğunlukla merkez konumdaki şehirlerde yer alan süfîlerin, süreç içerisinde nispeten küçük köy ve kasabalara da sirayet etmeleridir. Böylece tasavvufun zamanla toplumun farklı kesimlerinde de kök saldığı ortaya çıkmaktadır. Makalede üzerinde

* This article is based on Soner Eraslan's master's thesis titled "The Emergence of *Tabaqāt* Literature: Sulamī's *Tabaqāt Al-Sūfiyya*" which was prepared under the supervision of Prof. Dr. Ekrem Demirli at Istanbul University, Institute of Social Sciences in 2020.

** Bu çalışma Soner Eraslan tarafından Prof. Dr. Ekrem Demirli danışmanlığında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2020 yılında hazırlanan "Tabakât Literatürünün Ortaya Çıkışı: Sülemî'nin Tabakâtü's-Süfiyye'si" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

durulmak istenen bir diğer husus ise Sülemî'nin çeşitli sûfilere aktardığı rivayetlerin işaret ettiği tasavvuf havzalarıdır. Günümüzde Basra, Bağdat, Mısır gibi süfi ekol/mektep isimleri tasavvuf tarihi, tasavvufa giriş ve tasavvuf el kitapları şeklinde derlenen çalışmalarda yaygınlık kazanmıştır. Sözgelimi süfi mekteplerinden biri olan Basra ekolü, bir yanıyla Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728) "korku ve hüzn" anlayışıyla ön plana çıkarken diğer yanıyla da Râbiatü'l-Adeviyye'nin (ö. 185/801) "ilâhî aşk" tavrıyla anılmaktadır. Bu durum bölgeler üzerinden tasavvuf ekollerinin ele alınmasında birtakım problemleri de beraberinde getirmektedir. Nitekim aynı bölgelerde bulunan farklı tasavvuf anlayışları bu tasnif ile birlikte göz ardı edilebilmektedir. Sülemî'nin aktardığı bölge, şahıs ve aynı şehirde yer alan farklı tasavvuf anlayışlarına delalet eden üç ayrı rivayet günümüzde şayi olan süfi mektepleri/ekolleri olgusuna yeni bir kapı aralayabilir. Dolayısıyla makalede ortaya konan tablolardaki verilerden elde edilen çıkarımlar yeni sorular ve bulgular doğrultusunda günümüze kadar süregelen süfi mektepleri/ekolleri olgusunun yeniden gözden geçirilmesi gündeme getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Süfi Ekolleri, Biyografi, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Tabakâtü's-Süfiyye.

Giriş

Dini ilimlerin tasnif ve tedvin dönemlerinin ardından ortaya çıkan ekoller, alt dallara ayrılıp çeşitli bölge ve havzalar merkezinde kurulmuştur. Ekoller çoğunlukla öne çıkan birtakım isimler etrafında tesis edilseler de süreç içerisinde bölge yahut şehir isimleri ile anılagelmışlerdir. Sözgelimi Arap dilinde Basra ve Kûfe ekolleri ön plana çıkarken,¹ fıkıh alanında ehl-i rey Kûfe'yi, ehl-i hadis ise Medine'yi merkez haline getirmişlerdir.² Hal böyleyken diğer dini ilimlere nazaran tasnif ve tedvin sürecinin nispeten daha geç bir döneme tekabül ettiği tasavvuf ilminde durum nasıldır? ³ Kendilerini birçok sıfatın yanında seyyâhün ⁴ olarak tanımlayan sûfiler, bir mekânda/bölgede karar kılıp kök salabilmişler midir? Yoksa seyyahlık yaşam tarzını benimseyip yalnızca yola revan olmayı tercih ederek ekolleşmeye karşı mesafeli mi durmuşlardır? Zira sûfilere göre fiziksel yolculuk, manevi terakkiyi sağlayan sülûkun levazımındandır.⁵ Onlar için seyahat, rihlenin de ötesinde bir durum gibi görünmektedir. Diğer bir deyimle yolculuklarındaki yegâne motivasyon ilim öğrenmek/hadis rivayeti derlemek değildir. Onlar için seyahat, bilgiyi eyleme dönüştürebilecekleri bir yöntem arayışı ve bunu gerçekleştirme çabasıdır. Dolayısıyla sûfiler için yolculuk başlı başına bir eylem olarak görünmektedir. Nitekim tasavvuf ilminde âdâba dair kaleme alınan eserlerin birçoğunda "yolculuk âdâbı" bahsi üzerinde sıklıkla durulmuştur. Bu durum yolculuğun/yolda olmanın sûfiler için ne denli önemli bir olgu olduğuna delalet etmektedir.⁶

Makalede Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin *Tabakâtü's-süfiyye*'sinde yer verilen sûfilere ilişkin bulunduğu her bir tabakanın bölge ve şehir dağılımları ele alınmış ve aşağıdaki tablolarda söz konusu dağılımlara yüzdelerle dilimlerle işaret edilmiştir.⁷ Hicrî 161-378 yılları arasında yaşamış

¹ Mahfuz Geylani, "Arap Dil Ekolleri ve Önder Gelen Temsilcileri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2020), 204-235.

² Hayrettin Karaman, "Fıkıh", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), 13/23-24.

³ Tasavvufun ilminin teşekkülü ve dönemlendirilmesi hususunda bk. Ekrem Demirli, "Tasavvuf Araştırmalarında Dönemlendirme Sorunu: Din Bilimleri ile Metafizik Arasında Tasavvufun İlim Olma Mücadelesi", *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/4 (2016). Ayrıca erken dönemdeki tasavvuf ve normatif ilimler münasebeti hususunda bk. Ekrem Demirli, "'Zahirî' İlimlerin Otoritesi Karşısında Tasavvuf'un Meşruiyet Arayışı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2007), 219-244; Hacı Bayram Başer, *Şeriat ve Hakikat Tasavvufun Teşekkül Süreci* (İstanbul: Klasik, 2017), 219-267.

⁴ Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim el-Buhari Kelâbâzî, *et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-tasavvuf* (Beirut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 11.

⁵ Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, "Cevâmîu Âdâbi's-Süfiyye", *Mecmua-i Âsâr-i Ebu Abdurrahman Sülemî*, thk. Etan Kohlberg (Tahran: Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369hş), 1/348-349.

⁶ Sülemî'nin diğer dini ilimler ise tasavvufu mukayese ve sûfilere sülûk ve seyahatleri hususundaki ifadeleri için bk. Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, "Kitâbu Sülûki'l-ârifin", *Mecmua-i Âsâr-i Ebu Abdurrahman Sülemî*, thk. Süleyman Ateş (Tahran: Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369hş), 3/565-579.

⁷ Makale Sülemî'nin *Tabakâtü's-süfiyye*'sinde hazırlanmış olduğundan diğer alanlarda ve dini ilimlerde tabakât literatürünün önemine ve kronik tarih yazımındaki yerine ayrıca değinilmemiştir. Söz konusu hususta tabakât yazarlarının vakanüvislere alternatif olabilecekleri noktasındaki tartışmalar için bk. Wadad al-Qadi, "Biographical Dictionaries As The Scholars' Alternative History of the Muslim Community", *Organizing Knowledge: Encyclopaedic Activities in the Pre-Eighteenth Century Islamic World*, ed. Gerhard Endress (Leiden: Brill, 2006) 23-75. Ayrıca tabakât türü eserlerin "tarih kitapları" olarak değerlendirilmesinin

sûfilerin hayat hikâyelerini konu edinen eserinde Sülemî, çalışmasının mukaddime⁸ ve hâtimesinde⁹ *Tabakât*'ı beş tabaka şeklinde ele aldığını ve her tabakada yirmişer isimden bahsettiğini söyler.¹⁰ Fakat bunun yanında eserinde yüz beş sûfinin biyografisine yer verdiği tespit edilmektedir. Dolayısıyla tablolar oluşturulurken ilgili tabakaların barındırdığı sûfi biyografilerinin sayıları baz alınmış ve yüzdelik dilimleri bu minvalde hesaplanmıştır. Oluşturulan bu tablolar vesilesiyle Sülemî'nin *Tabakâtü's-sûfiyye*'si özelinde erken dönem sûfilerinin bölge ve şehir bazında dağılımlarına değinilerek hicri 161-378 yılları arasındaki tabakalarda ortaya çıkan sûfi popülasyonlarındaki dönüşümlerin portresi çizilmek istendi. Böylece sûfilerin erken dönemlerde merkezileştirdikleri bölgeler ve oluşturdukları ekoller daha açık bir şekilde tebellür edecektir. Sûfi tabakât literatürüne bu yönüyle yaklaşan bir çalışmaya henüz rastlanılmamıştır. Bu sebeple söz konusu makale ile tasavvuf alanındaki bir boşluğa işaret etmek ve ileride yapılacak olan çalışmalara katkı sağlamak temenni edilmektedir. Dolayısıyla bu çalışma ile birlikte sûfi tabakât literatürüne yaklaşım hususunda yeni bir perspektifin kazandırılması hedeflemektedir.¹¹ Bunun yanında özellikle de tasavvuf tarihi, tasavvufa giriş ve tasavvuf el kitapları şeklinde derlenen çalışmalarda sıklıkla vurgu yapılan "tasavvuf mektepleri/tasavvuf ekolleri" başlıklı bölümlerin, makalede ortaya konan tablolardan doğacak yeni sorular ve bulgular doğrultusunda yeniden gözden geçirilmesi gündeme getirilebilir.¹² Zira son dönemlerde yapılan çalışmalardan bağımsız olarak ele alınan ve tasavvuf akademisinin tabir caizse emekleme döneminden kalma bilgileri üzerine bina edilen söz konusu "tasavvufun ekolleştirilmesi" durumu birtakım problemleri de beraberinde getirmektedir. Sözelimi Basra ekolü ele alındığında bir yanıyla Hasan el-Basrî¹³ (ö. 110/728) ile "koru ve hüzn" düşüncesi ön plana çıkarken diğer yanıyla Râbiatü'l-Adeviyye¹⁴ (ö. 185/801) eliyle "İlâhî aşk" anlayışının hâkim olduğu görülmektedir.¹⁵ Dolayısıyla bir ekole işaret edildiğinde yalnızca şehir/bölge/coğrafya ile sınırlı kalınması bazı eksiklikler doğurmaktadır.

Bölgelere işaret eden tablolar oluşturulurken İnan, Irak, Suriye, Hicaz, Mısır ve Horasan üst başlıklar olarak belirlendi. İnan'ın kuzeydoğu ve doğusunda yer alan Horasan eyaleti ile batıda Afganistan ile başlayıp doğuda Tacikistan'a kadar uzanan Horasan bölgesi birbirinden ayrıştırıldı. Böylece Nişabur'a kadar olan kısım İnan başlığı altında değerlendirilirken Merv, Herat,

beraberinde çeşitli sakıncalar doğuracağına ilişkin olarak bk. Julia Bray, "Literary Approaches to Medieval and Early Modern Arabic Biography", *Journal of the Royal Asiatic Society* 20/3 (2010), 237-253.

⁸ Ebü Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye: İlk Zâhid ve Sûfiler*, çev. Abdurrezzak Tek (Bursa: Bursa Akademi, 2018), 2.

⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 340.

¹⁰ Tabakât'ta yer alan her bir sûfinin detaylı analizi için bk. Mehmet Uyar, *Sülemî'nin Tabakât'ında Sûfi Çevreler* (Ankara: Fecr Yayınları, 2023).

¹¹ Ayrıca tabakâtlardan yola çıkılarak oluşturulan sûfi monografileri hakkında bk. Muhammed İkbâl Ekinci, "Sûfi Tabakâtında Bir İsmi'nin İznini Sürmek: Hamdün el-Kassâr Örneği", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 24/47 (2021), 311-338; Ömer Faruk Kahve, "Tasavvuf Tabakâtında Sûfinin Görünümü: Amr b. Osman el-Mekkî Özelinde Bir İnceleme", *Sûfiyye* 13 (2022), 245-272.

¹² Türkiye'de kaleme alınıp tasavvuf mekteplerini ihtiva eden ilk eserlerden biri olması hususunda bk. Cavit Sunar, *Ana Hatları ile İslâm Tasavvufu Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1978), 14-48. Ayrıca günümüzde ders kitabı niteliğinde derlenen ve tasavvuf mektepleri/ekolleri ile ilgili benzer bilgileri ihtiva eden çalışmaların bir kısmı da şöyledir: Osman Türer, *Ana Hatları ile Tasavvuf Tarihi* (İstanbul: Ataç Yayınları, 2015), 73-75; H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatları ile Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 101-107; Kadir Özköse (ed.), *Tasavvuf El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 104-133. Hülya Küçük ise tasavvufun züht dönemini anlatırken kişilerden ziyade anlayışlara değinerek Medine zâhitlerinde sünnet ve hadis bağlılığının, Basralılarda korku, hüzn veya sevginin, Küfelilerde ibadet ve ağlamanın ve Horasanlılarda tevekkülde bulunmanın ön plana çıktığını vurgular. Hülya Küçük, *Ana Hatları ile Tasavvuf Tarihine Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 194-195.

¹³ Hasan el-Basrî'nin zâhitliği kabul görse dahi bir tasavvuf ekolü ile bağdaştırılarak süfleştirilmesi durumu da ayrı bir tartışma konusudur. Bk. Ekrem Demirli, "Fuat Sezgin'in Eserinde Tasavvuf Literatürü Hakkında Bir Değerlendirme veya Gecikmiş Bir Bilim Olarak Tasavvuf: Pratikten Teoriye Tasavvufun Çelişkisi", *Darulfunun İlahiyat*, (2019), 30:176-178.

¹⁴ Râbiatü'l-Adeviyye'den kalan fragmanlardan oluşturulan Râbia monografisi için bk. M. Nedim Tan, *Bir Dinî İdealin İfade Biçimleri: Râbia el-Adeviyye'den Kalanlar* (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020).

¹⁵ Ali Bolat, "Tasavvufun Doğuşu", *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Özköse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 125.

Belh, Semerkant gibi daha doğuda yer alan beldeler ise Horasan bölgesi başlığı altında mütalaa edildi. Böylece Horasan bölgesi ile eyaleti arasındaki tedahül nispeten giderilmeye çalışıldı.

Tabakalardaki şehir dağılımlarına işaret eden tablolar ise yukarıda bahsi geçen bölgelerde süreç içerisinde merkezleşen tasavvuf havzaları ile sûfilerin bireysel olarak nispet edildikleri şehirlerle işaret etmektedir. Sözelimi *Tabakât*'ta yer verilen sûfilerin bir kısmı ağırlıklı olarak Bağdat, Nişabur, Belh, Şam gibi tasavvuf ilmi açısından merkezî hale gelen şehirlere nispet edilmiş ve bu beldelerdeki sûfi imamlar diğer beldelere oranla gerek nitelik gerekse niceliksel olarak öncelenmişlerdir. Bunun yanında Kayravan, Taif, Fergana gibi bazı şehirlerle anılan sûfilere ise münferit olarak yer verilmiştir.

Tabakâtü's-sûfiyye'deki şehir dağılımlarının farklılık arz etmesi çeşitli nedenlerden kaynaklanabilir. Tasavvuf ilminin ve sûfilerin Irak, İran, Suriye ve Horasan bölgelerinde geniş bir hinterlanda sahip olmaları ve bu bölgeleri merkezileştirmeleri söz konusu dağılımın muhtemel sebepleri arasında sayılabilir. Bir diğer husus ise *Tabakât*'ın aslen Nişaburlu olup Bağdat'ta ilmî faaliyetlerde bulunan Ebû Abdurrahman es-Sülemî tarafından kaleme alınmış olmasıdır. Zira eserin tamamı göz önüne alındığında *Tabakât*'ta yer alan sûfilerin kahir ekseriyetinin Bağdat ve Nişabur¹⁶ kökenli olduğu görülür. Dolayısıyla bu durum karşısında akıllara şu soru gelmektedir: Şayet *Tabakâtü's-sûfiyye* başka bir coğrafyaya mensup bir sûfi tarafından kaleme alınsaydı içeriğinde herhangi bir farklılık söz konusu olabilir miydi? Sûfi tabakât literatürünün *Tabakâtü's-sûfiyye* üzerine kurulmuş olması ve sonraki dönemlerde ilgili eserin temel referans noktası olarak kabul edilmesi bu soruyu cevaplandırmayı zorlaştırmaktadır. Fakat şunu söylemek mümkündür: İbrahim b. Edhem (ö. 161/778), Şakik el-Belhî (ö. 194/810), Cüneyd el-Bağdâdî (ö. 297/909), Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859) gibi tasavvuf ilmine yön veren ve toplumda tanınır olan sûfiler sabit kalsa dahi ikincil isimlerde değişkenlik söz konusu olabilirdi. Nitekim *Tabakâtü's-sûfiyye*'nin beşinci tabakasına bakıldığında Sülemî'nin bu tabakadaki birçok isimle organik bir bağının olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla Sülemî'nin bu tabakadaki isimlerle bizzat görüştüğü yahut onlarla görüşen isimlerle doğrudan irtibatlı olduğu görülmektedir.

Makale hazırlanırken karşılaşılan en büyük zorluk *Tabakât*'ta biyografilerine yer verilen sûfilerin nispet edileceği şehirlerin tespiti oldu. Zira yukarıda da belirtildiği üzere sürekli "seyahat" halinde olan bir topluluğun fertlerinin belli bir bölgeyle tahsisi çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir. Sözelimi *Tabakâtü's-sûfiyye*'de kendisine yer verilen ilk isim olan Fudayl b. İyâz et-Temîmî el-Yerbû'î, Semerkant'ın Ebîverd köyünde doğmuştur. Fakat ismindeki nispetlerden de anlaşılacağı üzere Temîm kabilesinin Yerbû' koluna mensuptur ve Sülemî'nin ifade ettiği üzere aslen Kûfelidir.¹⁷ Her ne kadar Arap kökenli bir aileye mensup olduğu görülse de Fudayl'ın doğduğu yer baz alınarak aşağıdaki tabloda Semerkant şehrine nispet edilmiştir. İbrahim b. Edhem ise *Tabakâtü's-sûfiyye*'de takip edildiği üzere aslen Belhlidir. Oradan çıkmış ve her şeyini geride bırakarak Mekke'ye gitmek üzere yola koyulmuştur. Mekke'ye Kûfe üzerinden yürüyerek gittiği görülmektedir. Burada belli bir süre ikamet ettikten sonra geri kalan ömrünü geçirmek üzere Şam'a yerleşmiştir. Fakat nakledilen rivayetlerin satır aralarına bakıldığında bir müddet de İskenderiye'de kaldığı tespit edilmektedir. Mekke'de Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ile Fudayl b. İyâz'ın sohbetinde bulunmuştur. Ayrıca Kûfe'den Mekke'ye yürürken daha sonra Hızır'ın kendisini "Kardeşim Davud" olarak tanıtacağı biri karşısına çıkar ve ona ism-i a'zamı öğretir.

¹⁶ Christopher Melchert, tasavvufun özellikle Nişabur'da yayılma ve gelişme sebeplerini farklı veçhelerden ele alır. Christopher Melchert, "Sufis and Competing Movements in Nishapur", *Iran* 39 (2001), 237-247. Ayrıca bk. Sara Sviri, "İbn Münâzil'in İzinde: Bağdat ve Nişabur'da İlk Tasavvuf Mektepleri", çev. Hicret Karaduman, *Umde Dini Tetkikler Dergisi* 3/2 (2020), 267-298.

¹⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 3.

Fakat adı geçen Davûd'un kim olduğu net değildir. Başka bir rivayet ise Davûd'un Belh dolaylarındaki el-Bâridetü't-Tayyibe adlı köyde mukim olan bir zat olduğunu söyler.¹⁸

Sülemî'nin beşinci tabakada yer verdiği ve Nişabur'a nispet ettiği Ebû'l-Hasan Ali b. Bündâr es-Sayrâfî'nin (ö. 359/969) biyografisine bakıldığında ise şöyle bir silsilede yer aldığı görülmektedir: Nişabur'da Ebû Osman el-Hîrî (ö. 298/910) ve Mahfûz; Semerkant'ta Muhammed b. Fazl (ö. 319/931); Belh'te Muhammed b. Hâmîd; Cüzcân'da Ebû Ali; Rey'de Yusuf b. Hüseyin; Bağdat'ta Cüneyd el-Bağdâdî, Ruveym b. Ahmed (ö. 303/915-16), Semnûn b. Hamza (ö. 298/911), Ebû'l-Abbâs b. Atâ (ö. 309/922) ve Ebû Muhammed el-Cerîrî (ö. 321/933); Şam'da Tâhir el-Makdîsî, Ebû Abdullah b. el-Cellâ (ö. 306/918) ve Ebû Amr ed-Dîmaşkî (ö. 320/932) ve Mısır'da Ebû Bekir el-Mısrî, ez-Zekkâk ve Ebû Ali er-Rûzbârî'nin (ö. 322/934).¹⁹

Sülemî biyografilerine yer verdiği Fudayl b. İyâz, İbrahim b. Edhem ve Ebû'l-Hasan Ali b. Bündâr'ın aslen nereli olduklarını belirtmektedir. Fakat adı geçen isimlerin yolculukları esnasında edindikleri bilgi ve tecrübeler onları doğup büyüdükleri coğrafyadan edindikleri hal üzere bırakmış mıdır? Yoksa seyahatleri zihinsel dönüşümlere sebebiyet vererek farklı ekollere nispet edilmelerini mi gerektirmiştir? Yukarıdaki sūfîler her ne kadar farklı ekollerle anılsalar da aşağıdaki tablolarda doğdukları bölge ve şehirlere nispetle kendilerine yer verilmiştir. Söz konusu örnekler çoğaltılabilir fakat son bir isimle iktifa edilecektir: Zünnûn el-Mısrî. Sülemî -usulü olduğu üzere- Zünnûn'un biyografisi hakkında bilgi verirken edindiği bilgileri haber kaynakları ile birlikte zikreder. Sülemî'nin haber kaynaklarından biri de Ömer el-Kindî'nin *A'yânü'l-mevâlî* adlı eseridir. Her ne kadar adı geçen eser günümüze ulaşmamışsa da isminden anlaşıldığı üzere eserin içeriğinin mevâlî sınıfının önde gelenleri hakkında olduğu görülmektedir. Ömer el-Kindî'nin ilgili eserinden nakledilen rivayet şöyledir: "Zünnûn b. İbrahim el-Ahmîmî, Kureys'in mevlâsıdır. Babası İbrahim bir Nübî'dir."²⁰²¹ Zünnûn'un kökeni hakkında *A'yânü'l-mevâlî*'den nakledilen rivayet dikkat çekici olsa da onun nisbesinde yer alan "el-Ahmîmî" ifadesine binaen aşağıdaki ilgili tabloda kendisi Mısır bölgesine dâhil edilmiştir.²²

1. Tabakâtü's-süfiyye'de İşaret Edilen Tasavvuf Havzaları

Tabakâtü's-süfiyye'nin iskelet yapısının belli başlı bölge ve şehirler üzerine bina edildiği yukarıda söylenmişti. Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin *Tabakât*'inde yer verdiği tasavvuf-coğrafya münasebeti yer yer şahıs merkezliliğinin ötesine geçerek birtakım ekolleşmelere ve farklı tasavvuf anlayışlarına işaret etmektedir. Nitekim Sülemî, Ebû Abdullah el-Mağribî'den (ö. 299/912) nakille şöyle söyler: "Abdâl Şam'da, nücebâ Yemen'de ve ahyâr ise Irak'ta bulunur."²³ Bahsi geçen bu rivayetten anlaşıldığı kadarıyla bazı bölgeler sūfî imamlarla bilinmekten öteye geçerek farklı tasniflere tabi tutulmuştur.

¹⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 13-18.

¹⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 328.

²⁰ Günümüzde Nübyeliler olarak bilinen bu etnik topluluk, Güney Mısır ve Sudan bölgeleri arasında bulunan, Nil vadisi boyunca uzanan ve tarihi oldukça eskilere dayanan Nübye'de yaşarlar. Nebi Bozkurt, "Nübe", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007).

²¹ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 7.

²² Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *Târîhu Nisâbü'r*'u özelinde biyografilerde yer alan nisbeler dikkate alınarak Nişabur'daki popülasyonun değişimi hususunda bk. Richard W. Bulliet, "A Quantitative Approach to Medieval Muslim Biographical Dictionaries", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 13/2 (1970), 195-211.

²³ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, 144. Ebû Abdullah'tan nakledilen söz konusu rivayetin gerek farklı coğrafyalara işaret eden gerekse bu sınıflara mensup bireylerin sayıları hakkında teferruatlı olarak bilgi veren birçok varyantları bulunmakla birlikte çalışmanın *Tabakâtü's-süfiyye* ile sınırlı olmasından dolayı bu rivayetle iktifa edilecektir. Detaylı bilgi için bk. Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyuti, *el-Haberü'd-dâil alâ vücûdî'l-kutb ve'l-evtâd ve'n-nücebâ ve'l-abdâl* (Beyrut: Dârü'l-Beyrûtî, 2005).

Bazı rivayetler ise tasavvuf ilminin hangi şehirlerde merkezleştiğine delalet etmektedir. Peki bu şehirlerin alametifarikası nedir? Görüldüğü kadarıyla ilgili şehirlerin öne çıkmasındaki asıl faktör oralarda mukim olan sûfi imamlarıdır. Nitekim Ebû Abdurrahman es-Sülemî dedesi İsmail b. Nüceyd'den şu rivayeti aktarır: "Denilir ki sûfilere dünyada dördüncüsü olmayan üç imamı vardır: Bağdat'ta Cüneyd el-Bağdâdî, Nişabur'da Ebû Osman el-Hîrî ve Şam'da Ebû Abdullah İbnü'l-Cellâ." Söz konusu rivayette adları zikredilen sûfi imamların ilgili şehirlerde çeşitli tasavvuf havzaları kurdukları anlaşılmaktadır. Bahsi geçen her üç sûfi de *Tabakâtü's-sûfiyye*'nin ikinci tabakasında yer almaktadır. Diğer üç tabakada yer alan sûfilere birçoğu Bağdat'ta bulunmuşsa Cüneyd el-Bağdâdî, Nişabur'da bulunmuşlarsa Ebû Osman el-Hîrî ve Şam'da bulunmuşlarsa da Ebû Abdullah İbnü'l-Cellâ ile bir şekilde irtibat kurdukları görülmektedir. Dahası onlardan biri ile görüşen sûfiler tebci edilmiş ve faziletli bireyler olarak kabul görmüşlerdir. Sözelimi Sülemî, bir sûfi topluluğu arasında bulunan Ebû'l-Hasan Ali b. Bündâr es-Sayrâfî'nin diğer sûfiler tarafından kendisinin Cüneyd el-Bağdâdî ile görüşmüş olmasından dolayı diğer sûfiler tarafından kendisinin önden yürümeye daha layık görüldüğünü ifade eder.²⁴

Tabakâtü's-sûfiyye'de nakledilen bir diğer rivayet ise bölge ve şehirlerde hâkim olan tasavvuf anlayışlarının aynı şehirdeki farklı yöntemlerine işaret etmektedir. Nitekim Sülemî, Ebû Abdullah er-Râzî'den şu rivayeti aktarmaktadır: "Irak şeyhleri tasavvuf ile ilgili Bağdat'ta şu üç hususun dikkat çekici olduğunu söylemişlerdir: Şiblî'nin işaretleri, Murtaîş'in nükteleri ve Cafer el-Huldî'nin menkıbeleri."²⁵ Bahsi geçen rivayette Ebû Bekir eş-Şiblî'nin (ö. 334/946) işaretlerinden kastedilenin işârî yorumculuğu olduğu düşünülebilir. Zira *Tabakât*'taki biyografisi boyunca şiir, hadis ve çeşitli ayetleri işârî yorum metodu ile yorumladığı görülmektedir.²⁶ Ebû Muhammed el-Murtaîş'in nüktelerinden neyin kastedildiği ise Ebû Süleyman ed-Dârânî'den (ö. 215/830) nakledilen ve sûfi nüktelerinin neliğine delalet eden şu rivayette görülmektedir: "Günlerce sûfilere nüktelerinden bir nükte kalbime gelir de, âdil şahid; Kur'an ve Sünnet olmadan onları kabul etmem."²⁷ Söz konusu nüktelerin daha çok vâridat tarzı kalbe doğan anlamlar olduğu görülmektedir. Cafer b. Muhammed el-Huldî'nin (ö. 348/959) menkıbelerinin ise sûfilere ilimleri, eserleri ve hayat hikâyeleri söz konusu olduğunda edinmiş olduğu kaynaklık misyonuna işaret ettiği şeklinde açıklanabilir. Nitekim Sülemî'nin de belirttiği üzere Cafer el-Huldî, bu yönüyle sûfilere müracaat noktası olmuştur. Hüseyin b. Muhammed b. Cafer er-Râzî konu ile ilgili şöyle söyler: "Cafer b. Muhammed İbn Nusayr 'Elimde sûfilere ait yüz otuz küsur kitap var.' demişti. Ben de ona 'Peki sende Muhammed b. Ali et-Tirmîzî'nin herhangi bir kitabı var mı?' diye sordum. 'Hayır! Onu sûfilerden saymıyorum.' cevabını verdi."²⁸ Cafer el-Huldî'den aktarılan rivayete bakıldığında aslında söz konusu kitapların sûfilere menâkıbları ile ilgili olduğu dolayısıyla sûfilere biyografilerinin derlendiği risaleler olduğu anlaşılmaktadır. Rivayette dikkatleri celp eden bir diğer husus ise Muhammed b. Ali et-Tirmîzî'yi sûfilerden saymamasıdır. Bu durum onun da kendisini sûfiler hakkında bir tür ombudsman olarak gördüğüne delalet eder. Oysa Sülemî, Muhammed et-Tirmîzî'ye *Tabakât*'ında yer verir ve onu Horasan meşayihinin ileri gelenleri arasında addeder.²⁹

Yukarıdaki rivayetler bir arada düşünüldüğünde bölge-şahıs-tasavvuf anlayışı şeklinde genelden özele doğru seyreden üçlü bir portre gözler önüne serilmektedir. Ebû Abdullah el-Mağribî'den

²⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 329.

²⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 218.

²⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 209-2017.

²⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 41.

²⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 279.

²⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 127.

nakledilen birinci rivayet abdâl, nücebâ ve ahyârın dağıldıkları bölgelere delalet eder. Bu yönüyle rivayet, İslam coğrafyasının çeşitli bölgelerinde seyreden tasavvufla ilişkili grupların buldukları dağılımı ortaya koymaktadır. İsmail b. Nüceyd'den nakledilen ikinci rivayet ise çeşitli şehirlerde mukim olan sûfî imamlar etrafında kurulmuş havzalara işaret etmektedir. Bu havzalar Bağdat'ta Cüneyd el-Bağdâdî, Nişabur'da Ebû Osman el-Hîrî ve Şam'da Ebû Abdullah İbnü'l-Cellâ etrafında şekillenmiştir. Üçüncü ve son rivayet ise Ebû Abdullah er-Râzî'den nakledilmiştir ve bir şehirdeki farklı tasavvuf anlayışlarına işaret etmektedir. Söz konusu rivayet Şiblî'nin işârî yorumculuğuna, Mürtais'in vâridâtı andıran nüktelerine ve Cafer el-Huldî'nin sûfîler hakkındaki menkıbelerine işaret etmektedir. Dolayısıyla tasavvuf ilminin farklı coğrafyalarda farklı şekillerde kendini gösterdiği, bazı şehirlerde çeşitli isimler etrafında ekolleştiği ve aynı şehirde farklı yaklaşımları barındırdığı ortaya çıkmaktadır.

2. Tabakâtü's-sûfiyye'deki Sûfî Tabakalarının Bölge-Şehir Dağılımları ve Süreç İçerisindeki Dönüşümleri

Abdülkerim el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) sûfî isminin tarihsel kullanımına sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde değinen ilk isimlerden birisi olduğu görünmektedir. Kuşeyrî dinî hüküm ve hassasiyetleri hususunda müteyakkız olan kimselerin erken dönemlerde *zühhâd* ve *ubbâd* vasıflarıyla anıldığını belirtir. Bunun yanında süreç içerisinde türeyen bidat fırkaların, kendi müntesiplerini de bu vasıflarla nitelendirdiklerini söyler. Kuşeyrî böylesi bir kaos ortamında Sünnî düşünceye mensup kimselerin diğer fırkalardan ayrışabilmeleri için hicrî ikinci asrın ikinci yarısından sonra sûfî ismini kullandıklarını belirtir.³⁰ Aynı zamanda Kuşeyrî'nin hocası da olan Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin *Tabakât*'ına bakıldığında Kuşeyrî'nin bu söylemini eserinde tatbik ettiği görülmektedir. Her ne kadar vefat tarihini belirtmemişse de İbrahim b. Edhem, *Tabakâtü's-sûfiyye*'de yer alıp en erken tarihte vefat eden sûfî olarak görülmektedir. Dolayısıyla Sülemî de informel anlamda ilk sûfînin hicrî ikinci asrın ikinci yarısında isimlendirildiğini örtülü olarak belirtir.

Tabakâtü's-sûfiyye'nin ilk tabakasında yer alan isimlerin daha çok informal bir yapıda teşkilatlandıklarını söyleme sebebimiz onların henüz bilinen anlamda sohbet-mürît-mürşit ilişkisini kurumsallaştırmadıklarından kaynaklanmaktadır. Sözelimi Sülemî, birinci tabakadaki ilk isim olan Fudayl b. İyâz ile ikinci isim olan Zünnûn el-Mısrî'nin kimlerin sohbetinde buldukları hususunda herhangi bir bilgi aktarmamaktadır. İbrahim b. Edhem'in ise hac farızasını yerine getirmek için Mekke'ye gittiği, orada Fudayl ve dönemin önde gelen fakihleri arasında yer alan Süfyân es-Sevrî ile görüştüğü kaydedilmektedir.³¹ Bunun gibi birçok sûfînin aynı şehirde bulunan diğer sûfîlerle sohbet-mürît-mürşit ilişkisinden ziyade akranlarıyla fikir teatisinde bulunma yahut ilim ve fazilet yönünden üstün gördükleri kimselerin vaazlarına katılma sebepleri ile bir araya geldikleri görülmektedir. Fakat Ebû Tûrâb en-Nahşebî (ö. 245/859) ise bu durumun istisnası olabilir. Zira Sülemî ondan bahsederken "Ebû Tûrâb'ın çevresinde onun müritlerinden olup yanlarında kırbası bulunan yüz yirmi kişi gördüm."³² ifadesini nakletmektedir. Daha sonra Şam beldesi ile anılacak olan İbnü'l-Cellâ da bu müritler arasındadır. Dolayısıyla birinci tabaka, sûfîlerin kurucu imamlarını barındırırken tasavvuf ilminin tesis sürecine ışık tutmaktadır.

³⁰ Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalim Mahmûd - Muhammed b. Şerîf (Beyrut: Mecelletü Kitâbi's-Şa'b, 1989), 42; Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016), 95.

³¹ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 13.

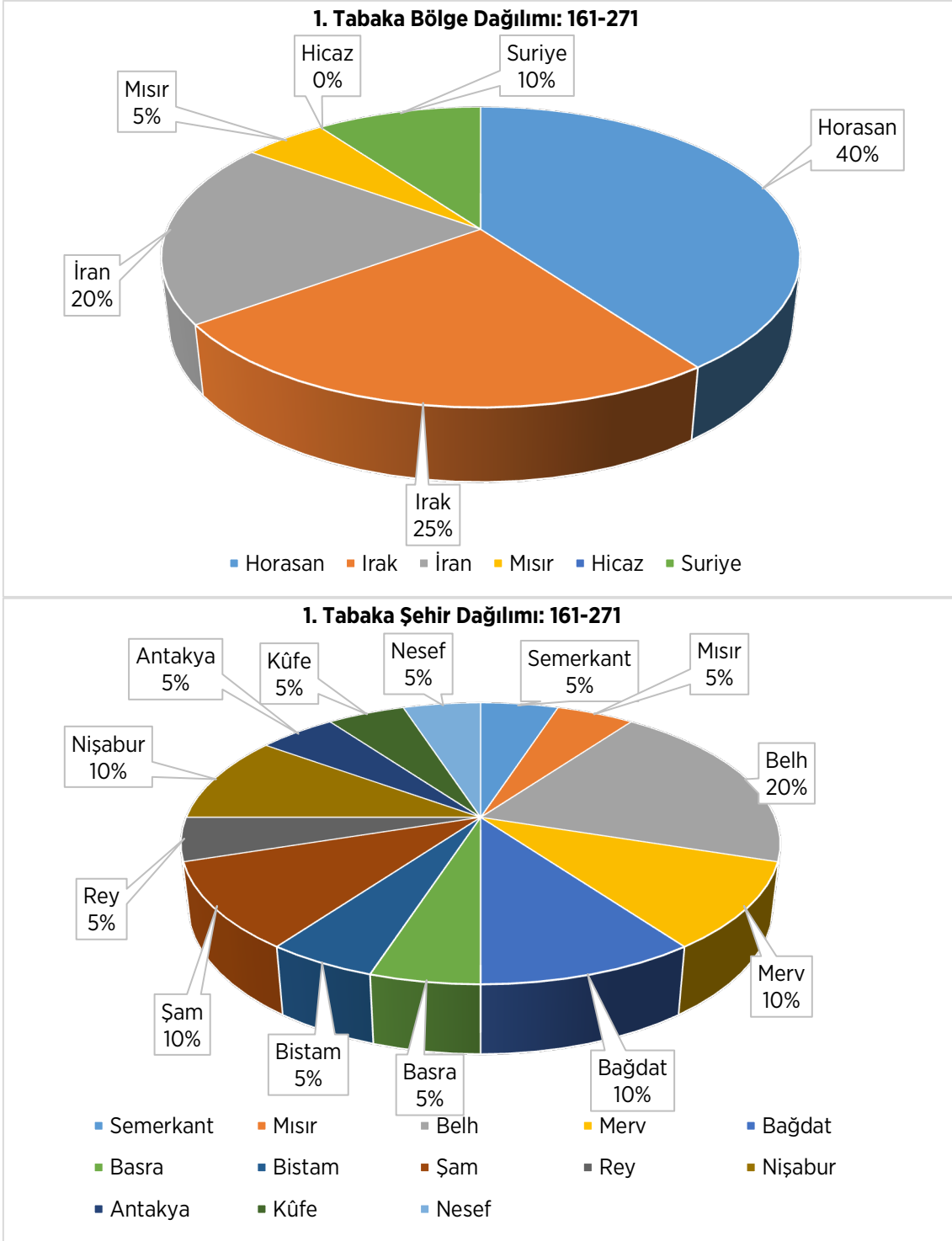
³² Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 81.

Zünnûn el-Mısırî dışında birinci tabakada yer alan sûfîlerin dağılımı ise Horasan, Irak, Suriye ve İran bölgelerine tekabül etmektedir. Birçok sûfinin hac farızasını yerine getirmek amacıyla Mekke'ye gitmelerine ve burayı tabir caizse "buluşma noktası" addetmelerine mukabil birinci tabakada Hicaz bölgesinden herhangi bir sûfinin yer almamış olması dikkatleri celp etmektedir. Nitekim Zünnûn el-Mısırî'nin mevâlîden olması,³³ Ma'rûf el-Kerhî'nin ailesinin Hıristiyan olması³⁴ ve sonradan Müslümanlığı tercih etmesi, Ebû Yezid el-Bistâmî'nin dedesinin Mecusî olup ihtida etmesi³⁵ gibi örnekler bu tabakada yer alan sûfi imamların neden Hicaz bölgesi dışına taşıdığıнын sebeplerinden biri olabilir. Şehir bazında ise Belh başta olmak üzere Bağdat, Merv, Şam ve Nişabur kökenli sûfîlerin öne çıktığı görülmektedir. Fakat ilerleyen tabakalarda şehir bazlı sûfi popülasyonunun ivme kazandığı, Bağdatlı sûfîlerin diğer tabakalara nazaran bu tabakada düşük seyirde olduğu görülmektedir.

³³ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 7.

³⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 44.

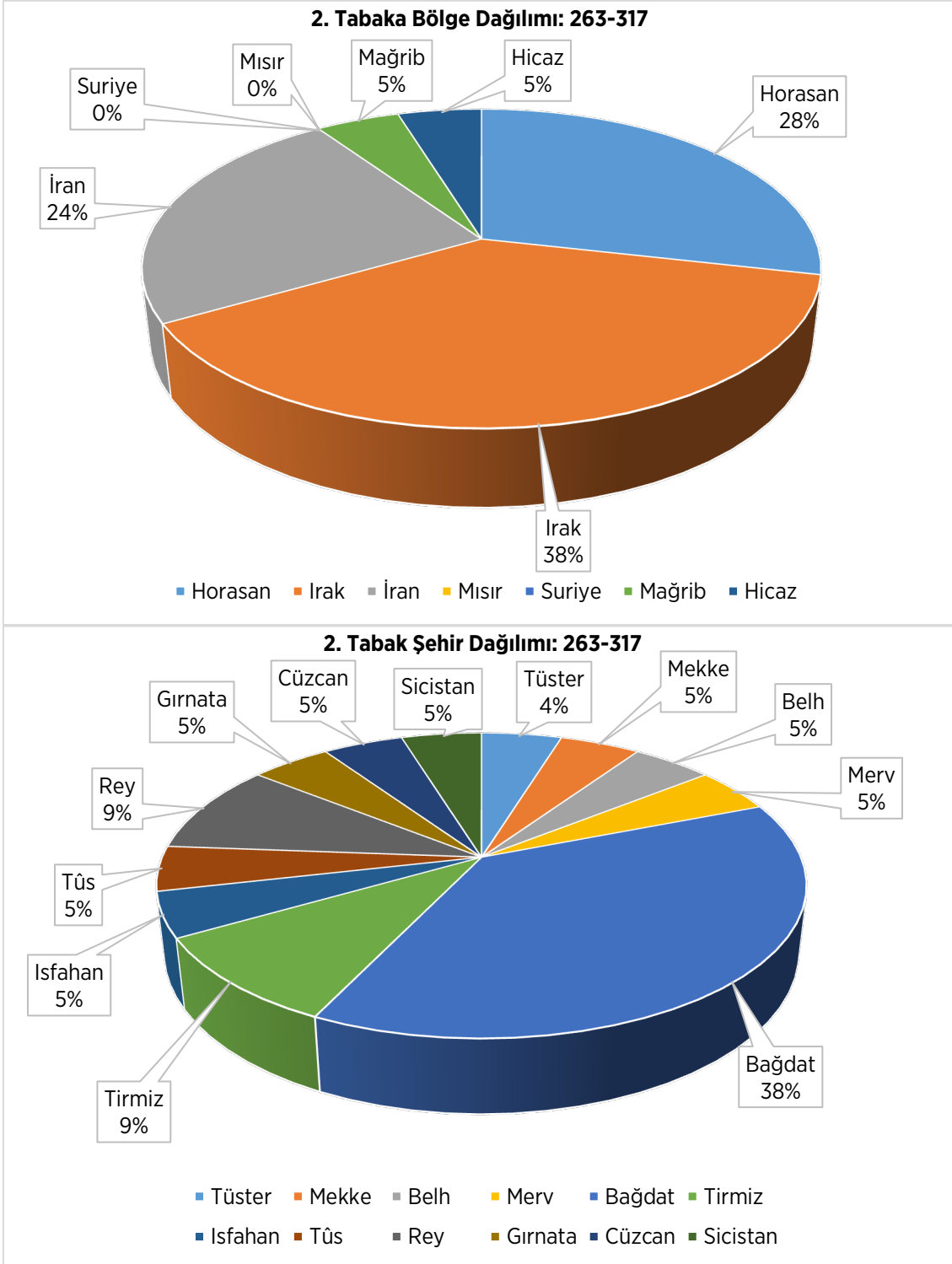
³⁵ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 35.

İkinci tabakadaki sûfi sayısı yirmi birdir. Sülemî Ahmed İbnü'l-Verd ve Muhammed İbnü'l-Verd kardeşleri bir başlık altında ele almıştır.³⁶ Bu tabakanın bölge dağılımına bakıldığında Irak, Horasan ve İran coğrafyasının ön plana çıktığı görülmektedir. Bunun yanında Mağrib ve Hicaz bölgelerinden de birer sûfi yer almaktadır. Şehir dağılımına bakıldığında ise Bağdat başat konumda olup Rey, Tirmiz gibi şehirler onu takip etmektedir. Ayrıca Tüster, Sicistan, Tûs, İsfahan gibi İran ve Horasan bölgelerinin farklı şehirlerine mensup sûfiler de bu tabakada kendilerine yer

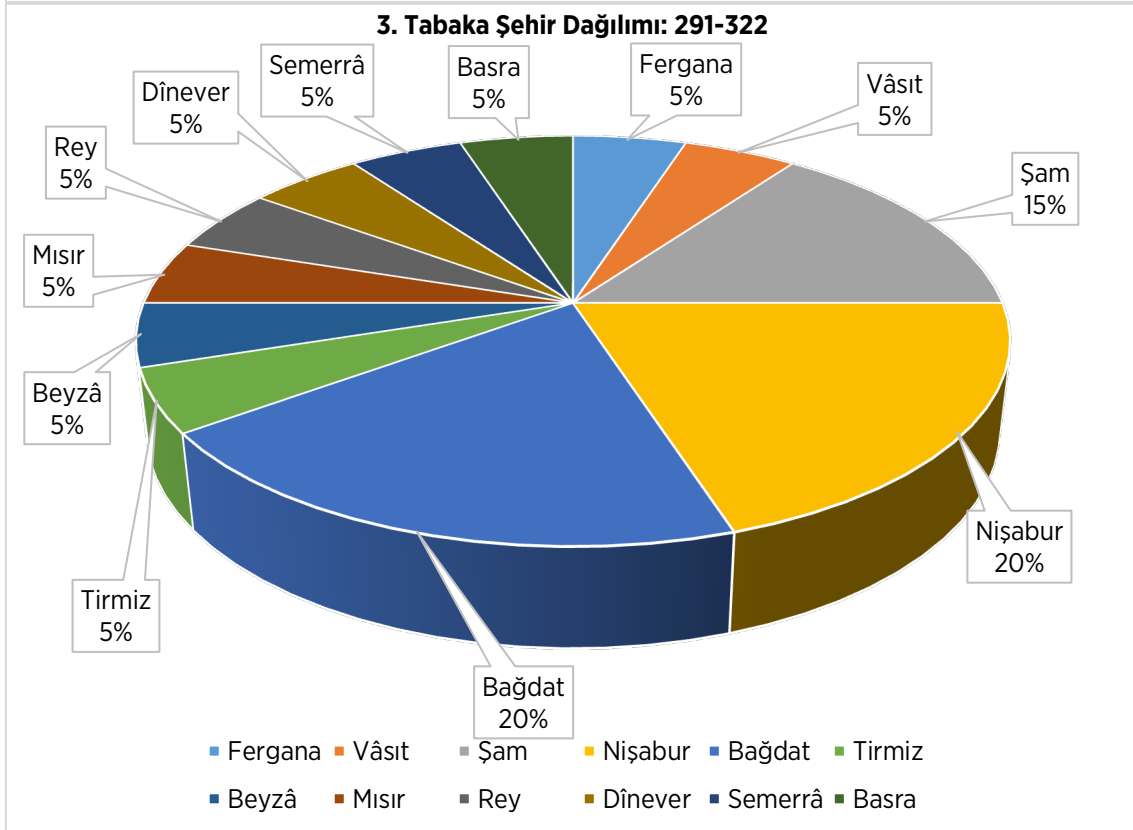
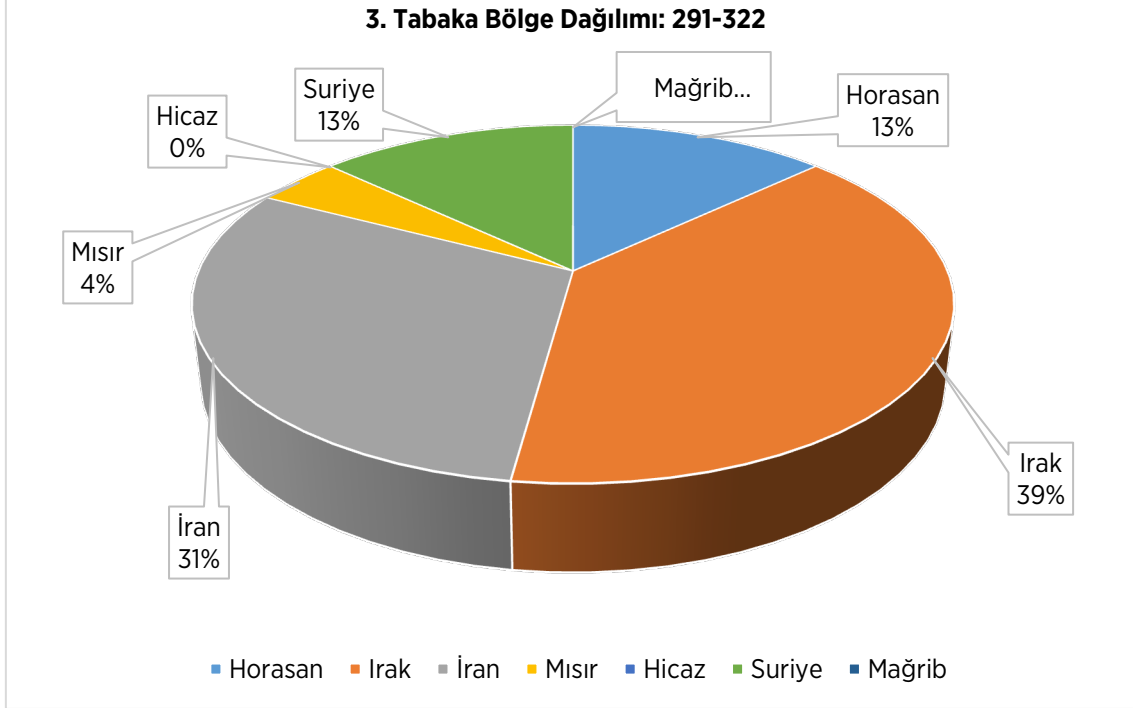
³⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 149.

bulmuşlardır. İkinci tabakanın genel dağılımına bakıldığında sûfîlerin köken itibarıyla dağılımlarında çeşitliliklerin arz ettiğine rastlanır. Ayrıca farklı coğrafyalara mensup olsalar da birçok sûfinin Cüneyd el-Bağdâdî'yi merkeze aldığı ve Serî es-Sekatî ile görüşen sûfîlerin sayılarının çokluğu dikkatleri celp etmektedir. Böylece Bağdat'ın tasavvufun merkezi konumunda yer aldığı olgusu verilere de yansımaktadır. Bunun yanında Nişabur'dan herhangi bir sûfiye yer verilmemiş olması tasavvufun bu beldede kuluçka dönemini yaşadığına delalet edebilir. Zira sonraki tabakalarda Nişaburlu sûfi popülasyonu gözle görülür bir yükselişe sahip olacaktır.

Üçüncü tabakaya bakıldığında ise İran bölgesine mensup sûflerin sayısındaki artış belirginleşirken Horasan coğrafyasında nispeten bir düşüş seyretmektedir. Fakat Irak bölgesine mensup sûfler sayısal olarak yine öndedirler. Mağrib ve Hicaz bölgelerine mensup herhangi bir sûfi bu tabakada yer almamaktadır. Ayrıca Suriye kökenli sûflerin sayısındaki artış da tabloya yansımaktadır. Şehir bazındaki dağılım göz önüne alındığında ise Bağdat ve Nişabur'un eşit oranlarda seyrettikleri görülmektedir. Bunun yanında Beyzâ, Vâsıt, Fergânâ, Semerrâ gibi şehirlere mensup sûflerin varlığı, tasavvufun çeşitli bölgelerde ana merkezlerin yanında kılcal

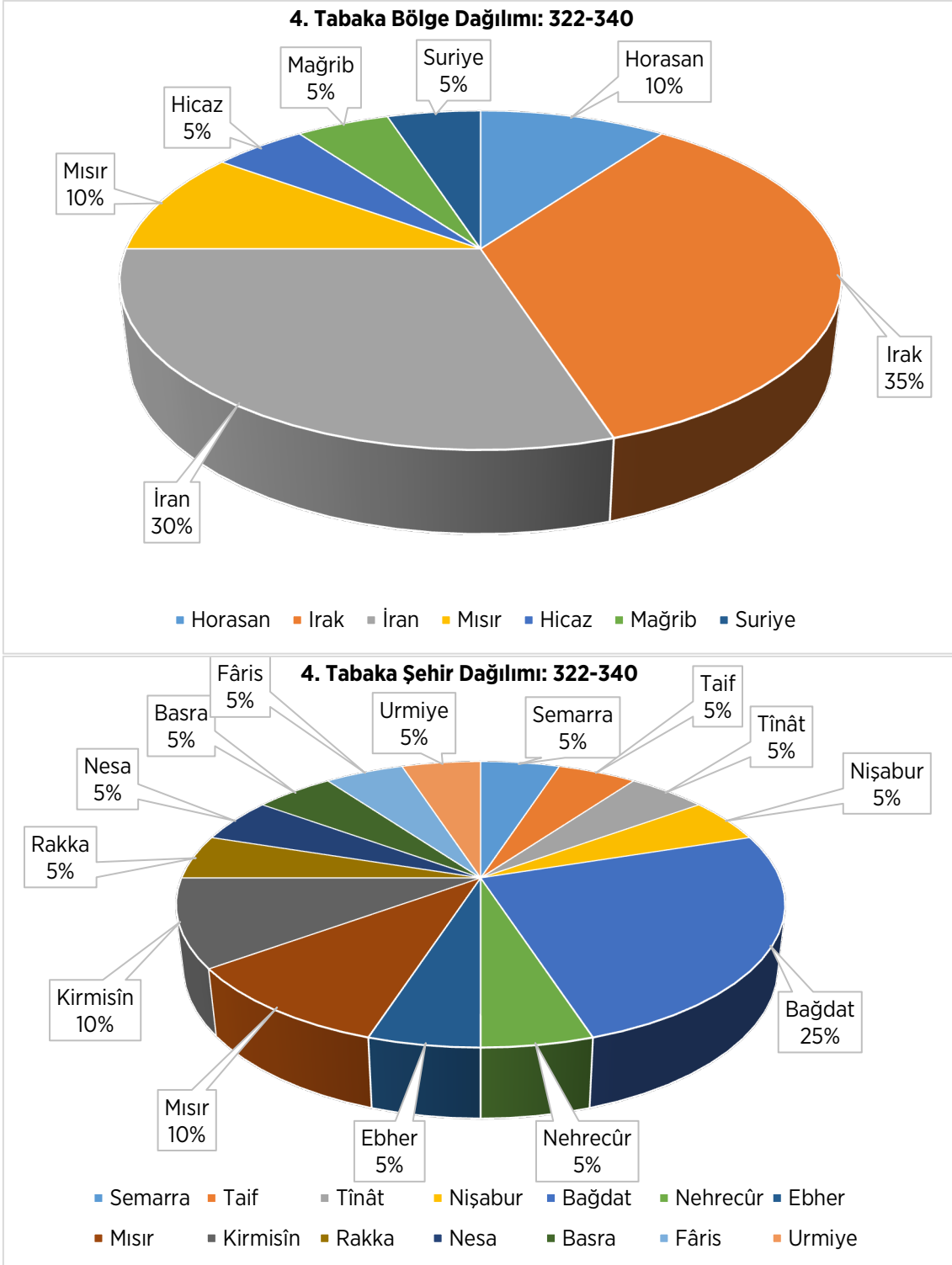
damarlara kadar işlediğine işaret eder. Tasavvufun ekolleşme süreci açısından üçüncü tabakaya bakıldığında ise Cüneyd el-Bağdadî, Ebû'l-Hüseyin en-Nürî ve Ebû Osman el-Hîrî'nin etkisi kendini göstermektedir. Söz konusu isimlerden birinin sohbetinde bulunmak yahut onlarla akrana olmak sûfilere indinde paye sahibi olmayı beraberinde getirmiştir.

Dördüncü tabakadaki sûfî dağılımına bakıldığında önceki tabakalara nazaran Horasan bölgesine mensup sûfîlerin sayısında bir düşüşün söz konusu olduğu görülmektedir. Irak ve İran bölgelerine mensup sûfîlerin sayısı ise önceki tabakada olduğu gibi yüksek seyirde olup birbirlerine yakınlık arz etmektedir. Ayrıca bu tabakada Hicaz ve Mağrib bölgelerine mensup sûfîler de yer almaktadır. Bu yönüyle dördüncü tabaka Irak, İran, Horasan, Mısır, Suriye, Hicaz ve Mağrib bölgelerinin tamamından sûfîler barındırmakla en geniş yelpazeye sahip olan tabakadır. Şehir bazında bakıldığında Bağdat'ın yine merkez konumda olduğu görülmektedir. Bu durumun en büyük sebebinin Cüneyd el-Bağdâdî'nin süregelen etkisi olduğu düşünülmektedir. Zira bu tabakada yer alan isimlerin büyük çoğunluğu Cüneyd el-Beğdâdî'nin sohbetinde bulunan kimselerde oluşmaktadır. Sözgelimi dördüncü tabakanın ilk ismi olan Ebû Bekir eş-Şibli³⁷ ile son ismi olan Ebû Bekir b. Ebû Sa'dan³⁸ Cüneyd el-Bağdâdî'nin müritlerindedir. Dördüncü tabakada yer alan bazı şehirlerin ise *Tabakâtü's-sûfiyye*'de ilk defa yer aldığı kayıt edilmektedir. Urmiye, Tâif, Tînât, Nesa, Rakka, Kirmisîn, Nehrecûr, Ebher gibi şehirler bunlardan bazılarıdır. Binaenaleyh dördüncü tabaka bu yönüyle de zengin bir sûfî iklimine işaret etmektedir.

³⁷ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 209.

³⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 269.

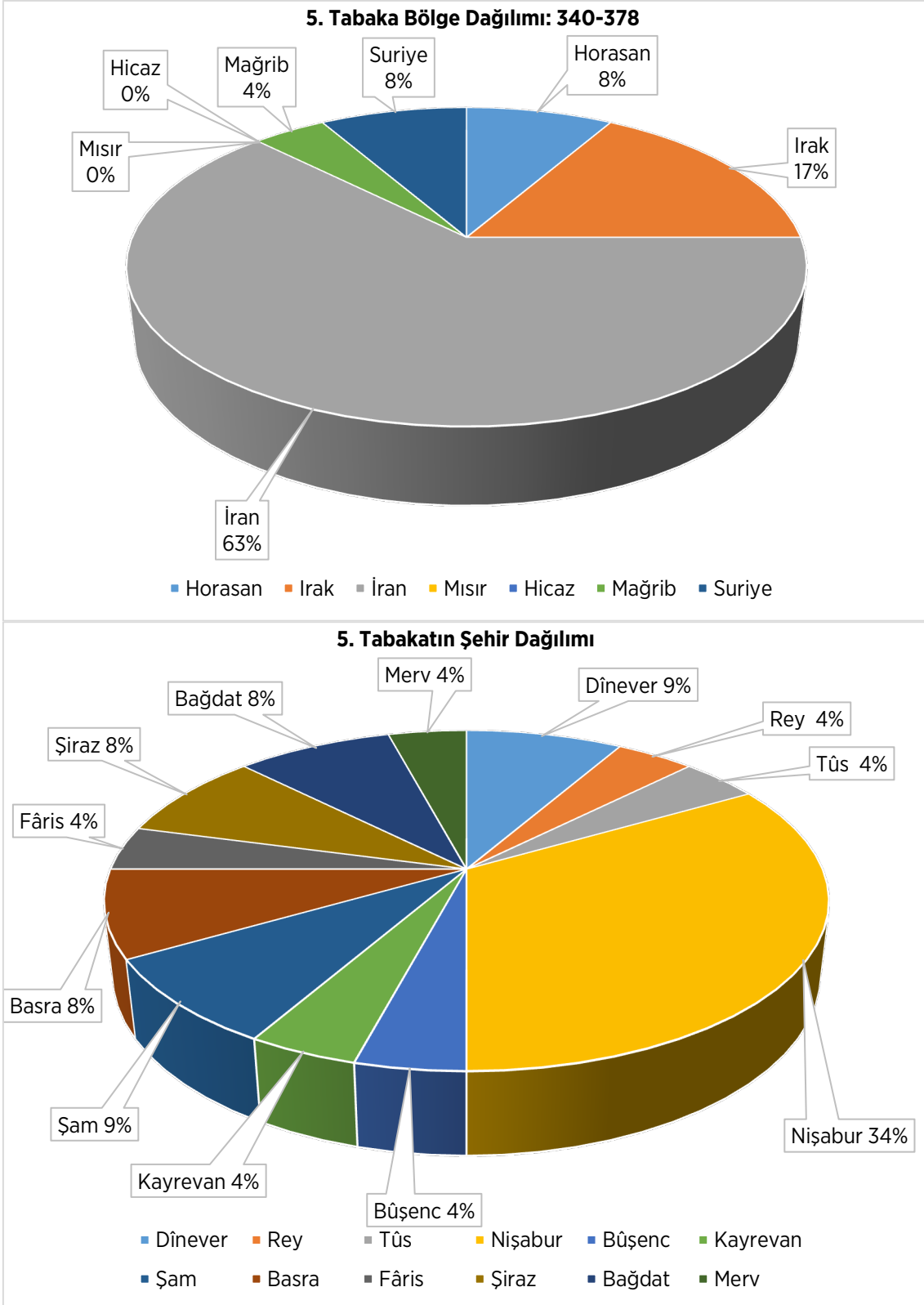
Beşinci tabaka yirmi dört sûfiyi barındırır ve *Tabakâtü's-sûfiyye*'nin beş bölümü arasında en fazla biyografiye burada yer verilir. Bu tabakada Hicaz ve Mısır bölgelerinden herhangi bir kimse yokken Horasan ve Suriye bölgelerinden eşit sayıda sûfi bulunmaktadır. İran bölgesine mensup sûfiler ise kahir ekseriyettedir. Dolayısıyla özelde Bağdat'ın genelde Irak'ın sûfi dünyasındaki öncülüğü, yerini İran bölgesine ve Nişabur şehrine bırakmıştır. Beşinci tabakadaki dağılımın bu şekli almasındaki muhtemel sebeplerden birinin Ebû Osman el-Hîrî'nin Nişabur'daki tasavvuf faaliyetlerini yaygınlaştırması olabilir. Nitekim beşinci tabakada yer alan sûfilerin birçoğunun

Ebû Osman'ın sohbetinde bulunduğu görülmektedir. Bir diğer sebep ise hicrî 341-367 yılları arasında yaşamış sûfilerin dönemine tekabül eden bu tabakanın, Sülemî'nin (d. 325-v. 412) yaşadığı zamana denk gelmesi olabilir. Sözelimi Sülemî bu tabakada dedesi Ebû Amr İsmail b. Nuceyd'in³⁹ biyografisine yer verir. Kendisi ile bizzat görüşmüş ve bu tabakada yer alan birçok sûfinin hayat hikâyelerini ve sözlerini dedesini kaynak göstererek aktarmıştır. Bunun yanında Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed ed-Dîneverî⁴⁰ ve Ebû Osman Saîd b. Sellâm el-Mağribî⁴¹ gibi isimlerle Nişabur'da bizzat görüşmüş ve onlardan aktarımlarda bulunmuştur.

³⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 292.

⁴⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 308.

⁴¹ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, 311.

Sonuç

Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin *Tabakâtü's-süfiyye*'sindeki tabakalarda yer alan ve hicrî 161-378 yılları arasında yaşamış süfîlerin mensup oldukları bölge ve şehirlerin yüzdeleri dağılımlarının tablolar şeklinde ele alındığı bu makalede Tabakât özelinde erken dönem süfî dağılımı

değerlendirilmiştir. Söz konusu tablolarda bahsi geçen bölgeler Hicaz, Mağrib, Mısır, Suriye, İran, Irak ve Horasan'dır ayrıca bu bölgelere bağlı şehirlerdir. Tablolardan elde edilen verilere göre Hicaz, Mağrib ve Mısır bölgelerindeki sûfi popülasyonu düşük seviyedeysen diğer bölgelerde daha yüksek düzeydedir. Özellikle Irak, Horasan ve İran bölgelerinin sûfi popülasyonu açısından daha zengin yerler olduğu görülmektedir. Çeşitli bölgelerde öne çıkan sûfi imamlarının oluşturduğu tasavvuf havzaları bu durumun sağlanmasındaki sebeplerden birisi olabilir. Tabaklardaki sûfi popülasyonun çeşitli bölge ve şehirlere yayılmasındaki bir diğer hususun ise Gulâmu Halîl mihnesi ve bunun gibi birtakım politik sebeplerden dolayı sûfilerin farklı bölgelere yayılması şeklinde ifade edilebilir. Bunların dışında Sülemî'nin eserinde ele aldığı sûfileri, kendisinin bizzat tespit etmesi faktörü de göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim Bağdat'ta ilmî faaliyetlerde bulunmuş, Nişabur'da doğup ömrünün son yıllarını yine orada geçirmiş olan Sülemî'nin Bağdat ve Nişabur merkezli bir tasavvuf anlayışına sahip olduğu görülür. Böylece eserinde yer verdiği isimlerin çoğunluğunun bu iki merkez etrafında yoğunlaştığı olgusu tesadüfün ötesinde bir durum olabilir.

Ayrıca Sülemî'nin *Tabakât*'ında aktardığı rivayetlerin bir kısmı derlenerek sûfi ekolleşmesinin izleri sürülmüş ve süreç içerisinde bölge, şahıs yahut sûfilerin tasavvuf anlayışları merkeze alınarak oluşturulan tasavvuf mekteplerinin/ekollerinin çıkış noktasının tespitine çalışılmıştır. Elde edilen bulgulardan görüldüğü kadarıyla söz konusu ekollerin tespiti birkaç isim ve tasavvuf anlayışına indirgenemeyecek kadar girift bir durumdur. Günümüzde şayi olan ve tasavvuf tarihi, tasavvufa giriş ve tasavvuf el kitapları şeklinde derlenen çalışmalarda tasavvuf mekteplerinin/ekollerinin birtakım ön kabuller üzerine kurulduğu görülmektedir. Halbuki yakın zamanlarda yapılan çalışmalar ile ortaya çıkan yeni bulgular söz konusu ekollere farklı bir vecheden yaklaşılmasına imkân tanımaktadır.

Bu çalışmada elde edilen bulguların detaylı olarak analiz edilmesi, makale metnini aşacağından dolayı söz konusu bulguların yorumlanma işlemi ileride yapılacak çalışmalara tevdi edilmiştir. Dolayısıyla bu makale *Tabakâtü's-sûfiyye* özelinde olmasının yanında ileride yapılacak sûfi literatürü taramalarının bir prototipi kabilindedir.

Kaynakça

- Başer, Hacı Bayram. *Şeriat ve Hakikat Tasavvufun Teşekkül Süreci*. İstanbul: Klasik, 2017.
- Bolat Ali. "Tasavvufun Doğuşu". *Tasavvuf El Kitabı*. ed. Kadir Özköse. 109-136. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Bozkurt, Nebi. "Nûbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/222-223. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Bray, Julia. "Literary Approaches to Medieval and Early Modern Arabic Biography". *Journal of the Royal Asiatic Society* 20/3 (2010), 237-253. <https://doi.org/10.1017/S1356186310000015>
- Bulliet, Richard W. "A Quantitative Approach to Medieval Muslim Biographical Dictionaries". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 13/2 (1970), 195-211. <https://doi.org/10.2307/3596086>
- Demirli, Ekrem. "Fuat Sezgin'in Eserinde Tasavvuf Literatürü Hakkında Bir Değerlendirme veya Gecikmiş Bir Bilim Olarak Tasavvuf: Pratikten Teoriye Tasavvufun Çelişkisi". *Darulfunun İlahiyat*, 30 ('Fuat Sezgin' Özel Sayısı 2019) 171-180. <https://doi.org/10.26650/di.2019.30.2.0072>
- Demirli, Ekrem. "Tasavvuf Araştırmalarında Dönemlendirme Sorunu: Din Bilimleri ile Metafizik Arasında Tasavvufun İlim Olma Mücadelesi". *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/4 (2016), 1-30. <https://doi.org/dx.doi.org/10.12658/Nazariyat.2.4.M0030>
- Demirli, Ekrem. "'Zahirî' İlimlerin Otoritesi Karşısında Tasavvuf'un Meşruiyet Arayışı". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2007), 219-244.
- Ekinci, Muhammed İkbâl. "Süfi Tabakâtında Bir İsm'in İzinini Sürmek: Hamdûn el-Kassâr Örneği". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 24/47 (2021), 311-338.
- Geylani, Mahfuz. "Arap Dil Ekolleri ve Önder Gelen Temsilcileri". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2020), 204-235.
- Kahve, Ömer Faruk. "Tasavvuf Tabakâtında Süfinin Görünümü: Amr b. Osman el-Mekkî Özelinde Bir İnceleme". *Sufiyye* 13 (2022), 245-272. <https://doi.org/10.46231/sufiyye.1070218>
- Karaman, Hayrettin. "Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/1-14. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kelâbâzî, Ebu Bekr Muhammed b İbrahim el-Buhârî. *et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-tasavvuf*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdülhalîm Mahmûd - Muhammed b. Şerîf. Beyrut: Mecelletü Kitâbi's-Şa'b, 1989.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2016.
- Küçük, Hülya. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Melchert, Christopher. "Sufis and Competing Movements in Nishapur". *Iran* 39 (2001), 237-247.
- Özköse, Kadir (ed.). *Tasavvuf El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Qadi, Wadad al-. "Biographical Dictionaries As The Scholars' Alternative History Of The Muslim Community". *Organizing Knowledge: Encyclopaedic Activities in the Pre-Eighteenth Century Islamic World*. ed. Gerhard Endress. Leiden: Brill, 2006.
- Sunar, Cavit. *Ana Hatlarıyla İslâm Tasavvufu Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1978.
- Suyuti, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-Haberü'd-dâl alâ vücûdî'l-kutb ve'l-evtâd ve'n-nücebâ ve'l-abdâl*. Beyrut: Dârü'l-Beyrûtî, 2005.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin. "Cevâmîu Âdâbi's-Süfiyye". *Mecmua-i Âsâr-i Ebu Abdurrahman Sülemî*. thk. Etan Kohlberg. Tahran: Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369hş.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin. "Kitâbu Sülûki'l-ârîfin". *Mecmua-i Âsâr-i Ebu Abdurrahman Sülemî*. thk. Süleyman Ateş. Tahran: Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1369hş.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b Hüseyin. *Tabakâtü's-Süfiyye: İlk Zâhid ve Süfiler*. çev. Abdurrezzak Tek. Bursa: Bursa Akademî, 2018.
- Sviri, Sara. "İbn Münâzil'in İzinde: Bağdat ve Nişabur'da İlk Tasavvuf Mektepleri". çev. Hicret Karaduman. *Umde Dini Tetkikler Dergisi* 3/2 (2020), 267-298. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4393557>
- Tan, M. Nedim. *Bir Dinî İdealin İfade Biçimleri: Râbia el-Adeviyye'den Kalanlar*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020.

Türer, Osman. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Ataç Yayınları, 2015.

Uyar, Mehmet. *Sülemî'nin Tabakât'ında Süfi Çevreler*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.

Yılmaz, H. Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.